

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(32):929.731-055.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/1.25>**Білик В.А.**<http://orcid.org/0000-0002-1788-6704>

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЖІНКА-ФАРАОН ХАТШЕПСУТ: МЕХАНІЗМИ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Пропоноване дослідження присвячене правлінню однієї із найодіозніших постатей Стародавнього Єгипту – жінці-фараону Хатшепсут. На підставі опрацювання доступних джерел та наукової літератури зроблено спробу окреслити особливості функціонування політичної влади у Стародавньому Єгипті та показати шляхи її легітимізації на прикладі правління жінки-фараона Хатшепсут. Через призму аналізу політичної ситуації в Єгипті на початку XV ст. до н. е., правил і традицій спадкування влади продемонстровано, як, використовуючи різні важелі впливу, жінці вдалося закріпитися на престолі фараона і управляти великою державою упродовж двох десятиліть.

Попри те, що характерною рисою державотворчих процесів у старосхідному регіоні була не лише необмеженість влади правителя, але й специфічне ставлення до жінки, яке проявлялося, передусім, в обмеженні її прав – в першу чергу політичних, а потім й загалом суспільних, у статті продемонстровано як Хатшепсут, здійснюючи регентське правління при малолітньому Тутмосі III, поступово реалізовувала свої плани на отримання повної і необмеженої влади у державі. З'ясовано, що головним механізмом легітимізації її влади стала релігія, а саме утвердження постулату про божественне народження Хатшепсут від бога сонця Амона. Продемонстровано, як на практиці це втілювалося у життя. Визначено, яку роль у цьому відіграло оточення, зокрема жрецтво і вищі сановники. Хатшепсут була представницею XVIII династії, засновник якої Яхмос I увійшов в історію як визволитель Єгипту від кочових племен-завойовників гіксосів, збирач єгипетських земель і засновник централізованої Єгипетської держави. Цей період в історії має назву Нове царство. Характерною особливістю фактично усіх попередників Хатшепсут – Яхмоса I, Аменхотепа I, Тутмоса I та Тутмоса II, була завойовницька політика. А правління цієї жінки увійшло в історію як двадцятирічний період миру та внутрішньої розбудови держави.

Ключові слова: Стародавній Єгипет, Нове царство, жінка-фараон, Хатшепсут, легітимізація влади.

Постановка проблеми. Процес становлення державних утворень у східному регіоні в давнину вирізнявся певними особливостями та мав свої характерні риси. Найперше, політична влада в державах Сходу ототожнювалася виключно з представниками чоловічої статі. Другою ключовою особливістю була сакралізація влади правителя. Практично в усіх державах Стародавнього Сходу правитель вважався носієм божественної влади на землі і в уяві підлеглих був або намісником богів на землі, або ж божеством. Відтак,

він наділявся відповідними характеристиками, його влада була необмеженою, що стало головною ознакою такого поняття як східна деспотія. Ще одна особливість – специфічне ставлення до жінки, обмеження її прав, навіть суспільна ізоляція. Але політична історія Стародавнього Єгипту є винятком.

У Єгипті носієм верховної влади, необмеженої, сакралізованої, традиційно вважався фараон, титул якого упродовж століть пов'язувався з чоловіками. Влада в державі передавалася по чоловічій

лінії. Але в історії Стародавнього Єгипту траплялося, що трон фараона посідали жінки. Особливе місце в цьому контексті належить представниці XVIII династії – Хатшепсут, яка пройшла довгий шлях від дружини фараона і регентши при малолітньому правителі Тутмосі III до одноосібної незалежної правительки.

Актуальність дослідження на сьогодні можна обґрунтувати двома обставинами. Перша лежить в політичній площині і пов'язана із геополітичними процесами, які, демонструючи поглиблення протистояння двох світів – Західного і Східного, показують на скільки різоче відрізняються їхні політичні системи і суспільні цінності. Друга обставина лежить в суспільній площині. Мова йде про місце і роль жінки у сучасному світі. Звісно, у порівнянні з давніми часами, сьогодні жіноцтво має, фактично, повноту прав. Але це властиво для західного світу. Східне суспільство більш консервативне, свідомість населення пронизана багатовіковими традиціями і переконаннями, відтак становище жінок, їхні права і свободи все ще мають відчутні обмеження. Але і там, і там питання гендерної рівності, тобто участі жінок у політичному житті, їхній доступ до високих державних посад, механізми легітимації їхньої влади залишаються одним з ключових і, навіть, дуже часто стають приводом для маніпуляцій.

Владарювання Хатшепсут демонструє, що навіть в державах з деспотичною формою правління, у консервативних суспільствах з жорсткими традиційними уявленнями про владу, місце і роль жінки, траплялися виняткові політичні обставини і ситуації, у яких жінка могла не просто реалізувати себе, але й отримувала верховну владу.

Отже, звернення до феномену правління жінки-фараона Хатшепсут з одного боку дозволяє зрозуміти і пояснити певні особливості сучасних політичних процесів на Сході через призму аналізу історичного минулого, а з іншого – сприяє осмисленню проблеми прав, свобод і ролі жіноцтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що українська сходознавча наука в силу об'єктивних обставин перебуває у непростих умовах, дослідники позбавлені практичної можливості брати участь у дослідженнях безпосередньо в східному регіоні, все ж констатуємо наявність окремих досліджень із старосхідної історії загалом, і з історії Єгипту зокрема. Найбільш знаними і авторитетними дослідниками староегипетської історії є Олена Романова та Микола Тарасенко. Їхні наукові дослідження носять переважно джерелознавчий характер. Зокрема, Олена Романова

володіє технікою читання давні египетських ієрогліфів, відтак її роботи базуються на першоджерелах [8], а окремі з них присвячені огляду давньо-египетських джерел з музейних колекцій України [9]. Микола Тарасенко також у своїх роботах часто зупиняється на характеристиці египетських старожитностей в українських музеях [10–12]. Однак, ці роботи лише опосередковано стосуються нашої теми. Безпосередній стосунок має нещодавно опублікована монографія «Давньоєгипетська література в українських перекладах» за редакцією М. Тарасенка [4]. Один з розділів якої в перекладі і з коментарями Наталії Бондаренко, присвячений текстам із заупокійного храму цариці Хатшепсут в Дейр ель-Бахрі [13].

Теми нашого дослідження частково торкається й робота Ігоря та Євгенії Логвиненко, у якій автори у контексті вивчення шлюбно-сімейних відносин у Стародавньому Єгипті розглядають і правовий статус жінок [6]. Цікавим та оригінальним видається дослідження сучасної української мистецтвознавиці Катерини Гамалії про віртуальний образ жінки-фараона, створений Лесею Українкою у вірші «Ра-Менеїс». Авторка ототожнює героїню твору з Хатшепсут [3].

Значно ширше образ египетської жінки-фараона Хатшепсут представлений у зарубіжній історіографії. До прикладу, Аміна Шехович, яка розглядає історію правління Хатшепсут з точки зору гендерності. Дослідниця стверджує, що якби Хатшепсут народилася чоловіком, то її довге правління так само запам'яталося б за її великі досягнення. А. Шехович переконана, що стаття Хатшепсут стала її найважливішою характеристикою, і історики кінця XIX–XX ст. більше зосередилися на спробах відродити інтриги, які привели її на трон, інтриги, які утримували її на ньому, та нібито любовні зв'язки. Тобто, замість того, щоб цінувати її великі досягнення, ці досягнення давно затьмарені «мильною оперою», яку деякі дослідники зробили з життя Хатшепсут. На її переконання лише у сучасній історіографії почали відходити від такої форми подачі образу Хатшепсут [15]. Таку ж думку підтримує й Кейлі Даймонт, яка вважає, що правління цієї жінки стало прикладом гендерної мінливості в Стародавньому Єгипті. А образ правительки, який на сьогодні представлено в історіографії, трактує як неправильне тлумачення особистості Хатшепсут, відображає упередження колоніальної египтології та сучасних наукових досліджень [14].

Таким чином, можемо констатувати, що в сучасній українській сходознавчій науці маємо

обмежену кількість досліджень, присвячених саме Хатшепсут. Крім того, частина з них компілятивного характеру. Інші, як і в більшості робіт зарубіжних авторів, розглядають проблему в площині гендерності.

Постановка завдання. З огляду на це, у статті поставлена **мета** – розглянути модель жіночої влади у Стародавньому Єгипті та визначити шляхи її легітимізації.

Виклад основного матеріалу. Серед низки стародавніх східних держав саме Єгипет вирізнявся відносно поміркованим ставленням до жінок. Жінки – представниці вищих суспільних прошарків, могли здобувати освіту, працювати за фахом, мали вплив при дворі фараона, ставали регентами чи співправительками і, навіть, одноосібними правительками. Саме Хатшепсут є однією із найнеординарніших постатей, приклад якої показує, як у стародавніх суспільствах ламалися багатотисячолітні традиції, правила і порядки.

У Стародавньому Єгипті склалася чітка система уявлень про владу і її спадкування. За стародавніми переказами одного разу в сім'ї жерця народився хлопчик, батьком якого був сам верховний бог Амон, який передбачив, що його син з часом стане правителем об'єднаного Верхнього і Нижнього Єгипту, а всі його нащадки теж будуть вважатися синами бога і його намісниками на землі. Саме ця божественна спорідненість і буде давати їм право на титул фараона. Отже, правлячий фараон був, як вважали стародавні єгиптяни, сином не свого батька, попереднього фараона, а сином верховного бога Єгипту – Ра, а в пізнішому часі – Амона-Ра [5, с. 128].

При вступі кожного фараона на престол проводилися спеціальні релігійні обряди, які повинні були підтвердити спорідненість майбутнього правителя з богом. Як правило, для демонстрації такого споріднення достатньо було численних зображень і написів до них, де Амон зображувався поруч зі своїм «сином», майбутнім правителем Єгипту. Одночасно з цим в храмах з'являлися зображення, на яких Амон-Ра передавав знаки влади новому царю. Нерідко проводився ще один обряд, під час якого статуя бога Ра жестом, а іноді і голосом благословляла спадкоємця на царювання. Сучасні дослідження показали, що такий ефектний ритуал в очах єгиптян виглядав як зішестя божества на землю і забезпечувався спеціальними механізмами, які перебували всередині величезної статуї і приводилися в дію жерцями храму. При чому, все це відбувалося у напівтемному храмі, у який єгиптяни заходили із залитої сонцем

вулиці. Ці контрасти ще більше посилювали ефект [8, с. 165]. Таким чином, древні єгиптяни вважали, що тільки чоловік міг бути фараоном, бо тільки чоловік був сином і ставлеником бога на землі і саме тому мав право на управління Єгиптом.

Існує два погляди на те, чому Хатшепсут стала фараоном. Одна версія ґрунтується на тому, що Тутмос I, розуміючи, що його син досить слабкодухий, вбачав у ній свою спадкоємицю, і ще з дитинства готував до цього амбітну, розумну і честолюбну доньку. Інші дослідники припускають, що утвердження при владі жінки – це реалізація плану її сподвижників, які прагнули від влади більшого, ніж мали на той момент. Якби не було, але ставши регентшою при малолітньому Тутмосі III, вона почала реалізовувати цей план. Однією з головних фігур утвердження Хатшепсут при владі і всього її подальшого царювання був верховний жрець Амона – Хапусенеб. Правителька призначила його візиром – очільником державного апарату. Саме завдяки підтримці Хапусенеба прагнення цариці володіти подвійною короною Єгипту і були реалізовані [14, с. 172]. Про зміну статусу правительки свідчать наскельні зображення. На скелі Ваді-Магара, на Синайському півострові, знаходяться зображення Хатшепсут і Тутмоса III, що приносять жертви божествам, причому, як і належить регентші, вона зображена дещо за спиною фараона. Але з часом Хатшепсут велить виправляти раніше зроблені зображення в храмах, згідно з якими Тутмос II передавав владу своєму синові, а Амон-Ра визнавав його своїм сином і законним правителем Єгипту. Саме ці зображення були одним з найважливіших підтверджень права на престол і підкреслювали божественну природу малолітнього правителя. За наказом цариці на подібних зображеннях ім'я Тутмоса III замінювали її ім'ям [15, с. 158]. Отож, тепер Амон-Ра визнавав жінку своїм втіленням на землі, а Тутмос II призначав її своїм наступником.

Щоб обґрунтувати своє божественне право на престол, оскарживши його у Тутмоса III, Хатшепсут вдалася ще до однієї маніпуляції. У написі цариці з Дейр-Ель-Бахрі детально описана вся її біографія – від, навіть, зачаття до сходження на престол. Усі події подано як справи, які вершили боги. Зокрема, зазначається, що мати Хатшепсут цариця Яхмес зачала її від верховного бога Амона, який перевтілювався у Тутмоса II і сказав: «Хну-міт Амон Хатшепсут, істинно – ім'я дочки цієї, котре я їй дав в лоні твоєму... Буде вона виконувати обов'язок цей благодатний в землі цій до країв її. Сила моя – в ній, міць моя – в ній, почесні мої – у

неї, вінець мій – у неї. Буде царювати, буде правити вона в Обох Землях...».

На рельєфах зображено народження правительки в присутності верховного бога Амона і богині Месхенет, яка сказала про новонароджену: «Дана дитина, в якості царя Верхнього і Нижнього Єгипту, Півдня і Півночі. Буду я на захисті достатку твого подібно Ра. Даю я тобі життя і благополуччя більше, ніж у будь кого. Призначаю я тебе до життя, до благополуччя, до здоров'я, до благодіяння, до величі, до радості серця, до їжі, до вдоволення, до подарунків, до речей прекрасних. Запалаєш ти в якості царя Верхнього і Нижнього Єгипту...». Щоб уникнути будь-яких сумнівів стосовно законності вступу на єгипетський престол, у написах також викладена історія подорожі Хатшепсут зі своїм батьком Тутмосом I храмами Верхнього і Нижнього Єгипту, під час якої, нібито, усі боги схвалили вибір Амона і її право на престол [7, с. 46–47].

Все йшло до того, щоб цариця стала не тільки одноосібним правителем, але і фараоном, формально не порушуючи при цьому релігійної традиції. Незабаром офіційне зображення цариці змінюється майже до невпізнання – воно все більш набуває чоловічих рис: жіноче плаття замінюється коротким плісированим фартухом, який традиційно носили всі фараони, зникає жіноча фігура, риси обличчя стають більш грубими, плечі – широкими, з'являється характерна для фараонів борідка. Хатшепсут бере активну участь у проведенні обрядів в храмі бога Амона, за її наказом будуються святилища бога [1, с. 14].

Цариця прибирала владу до рук поступово і настільки в цьому досягла успіху, що через невеликий проміжок часу вищі чиновники вже робили доповіді тільки цариці, не звертаючи уваги на малолітнього фараона, який був присутній тут же. Фактично вона стає володарем Верхнього і Нижнього Єгипту, хоча офіційного визнання ще не було. Тому правителька готується до коронації.

Коронація Хатшепсут детально описана на стінах її заупокійного храму і цей напис свідчить, що весь процес пройшов з дотриманням найменших деталей і зі збереженням усіх ознак традиційної коронації фараонів. Хатшепсут виконала кілька

обов'язкових умов коронації. Перш за все, вона, як і її попередники, обрала собі п'ять імен – «Ім'я Хора» – «могутність духів»; «Ім'я Небті» – «Квітуча в літах»; «Золоте ім'я» – «Прояв божественності»; «Тронне ім'я» – «Маат-Ка-Ра»; і «Особисте ім'я» – «Найшанованіша серед благородних жінок» або «Поєднана з Амоном». При цьому, попри те, що зображення Хатшепсут мало чоловічі риси, після коронації воно почало супроводжуватися у написах жіночими закінченнями та детермінативами: «жінка Гор», «Досконала богиня», «Дочка Ра». Друга умова коронації фараона – це наявність цариці. У випадку Хатшепсут титул «Дружина царя» отримала її донька Нефрура. Дуже часто у наскельних написах вона згадується під іменем «Дружина Бога Амона» [13, с. 203–207]. Столичні жерці Амона проголосили її фараоном. Своєрідним підтвердженням легітимності її влади став випадок у храмі під час однієї з церемоній, коли несли корабель зі статуєю бога, жерці нібито в знеможі впали на коліна поруч з царицею. Оракул це розцінив як прояв волі бога Амона [1, с. 15].

Вся церемонія коронації детально відображена на стінах заупокійного храму. І важливим елементом є присутність на цих зображеннях великої кількості народу – від еліти єгипетського суспільства – жерців, вищих чиновників, знаті до соціальних низів – ремісників і селян. Це мало засвідчити схвалення і визнання влади жінки фараона, як богами, так і населенням Єгипту [14, с. 183].

Висновки. Жінка із здоровими амбіціями, гнучкістю розуму і знанням психології змогла ненав'язливо, але ціленаправлено із регентши стати одноосібним правителем з необмеженою владою. Для цього були використані усі можливі шляхи легітимізації влади, які ґрунтувалися, найперше на релігії, політичній ідеології та пропаганді. Правління Хатшепсут – це великий період в історії Нового царства тривалістю у два десятиліття. На відміну від своїх попередників, жінка-фараон, фактично, відмовилась від агресивної завойовницької зовнішньої політики, а зосередила свої зусилля на внутрішній розбудові Єгипту. Відтак, особливості та характерні риси правління цариці мають стати темою нового дослідження.

Список літератури:

1. Бондаренко Н. Концепція божественного походження як засіб легітимації влади за часів правління жінки-фараона Хатшепсут. *XXVI Сходознавчі читання А. Кримського*. Київ : Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 14–17. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-346-3-1>
2. Бутко О., Рябініна О. Статус жінки в Давньому Єгипті як гендерний феномен. *Збірник тез доповідей IV Міжнародної наукової конференції курсантів і студентів «Культура як феномен людського духу»*

(багатогранність і наукове осмислення)». Львів: ЛДУ БЖД, 2017. С. 268–270. URL: https://ldubgd.edu.ua/sites/default/files/3_nauka/grantu/kultura_yak_fenomen_lyudskogo_duhu_zbirnik.pdf#page=268

3. Гамалія К. Жінка-фараон: достовірність віртуального образу. *The 2nd International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life» (August 25-27, 2021)*. Manchester. 2021. С. 329–336. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/INTERNATIONAL-SCIENTIFIC-INNOVATIONS-IN-HUMAN-LIFE-25-27.08.21.pdf#page=329>.

4. Давньоєгипетська література в українських перекладах; ред. та упоряд. М. Тарасенко. Київ – Харків: Видавець О. Савчук. 2022. 256 с.

5. Заплетнюк О. Царська влада в Єгипті та фіванське жрецтво в період XVIII династії. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 98. С. 127–130. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=gileya_2015_98_34

6. Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Жінка у Стародавньому Єгипті: визначення правового статусу та особливості шлюбно-сімейних відносин. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 87–97. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.08>

7. Написи цариці Хатшепсут з Дейр-Ель-Бахрі. *Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу*; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. С. 44–49.

8. Романова О. О. Добродісна людина в Стародавньому Єгипті за автобіографічними текстами від Давнього до Середнього Царства. К.: Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, 2011. 380 с.

9. Романова О. О., Станиціна Г. О. Стародавній Єгипет у Києві: відображення на склі (колекція скляних фотонегативів Наукового архіву Інституту археології НАН України); Інститут археології НАН України; Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України. Київ. 2021. 336 с.

10. Тарасенко М. 6-та глава давньоєгипетської Книги мертвих: текст і віньєтки за «фіванською редакцією». *Сходознавство*. № 77. 2017. С. 88–126.

11. Тарасенко М. Давньоєгипетські старожитності XXI династії у музеях України. Київ: Академперіодика, 2024. 274 с.

12. Тарасенко М. Давньоєгипетські статуєтки ушебті в зібранні Одеського археологічного музею НАН України. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2021. 236 с.

13. Тексти із заупокійного храму цариці Хатшепсут в Дейр Ель-Бахрі. Переклад і коментарі Н. Бондаренко. *Давньоєгипетська література в українських перекладах*. Київ-Харків: Видавець О. Савчук. 2022. С. 198–212.

14. Diamond Kelly-Anne. Hatshepsut: Transcending Gender in Ancient Egypt. *Gender & History*. Vol. 32 No. 1. 2020. P. 168–188. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-0424.12462>

15. Šehović Amina. Ancient Egyptian Female Pharaoh Hatshepsut as a Model Of Female Power in Antiquity and Her Visual Representation: the Gender Issue of the «Royal Queer». *Analyze – Journal of Gender and Feminist Studies*. 17 (31). 2022. P. 149–159. <https://www.analyze-journal.ro/wp-content/uploads/AnaLize-No.-17-2022-Article-Amina-Sehovic.pdf>

Bilyk V.A. FEMALE PHARAOH HATSHEPSUT: MECHANISMS OF LEGITIMIZATION OF POWER

The proposed study is devoted to the reign of one of the most odious figures of Ancient Egypt – the female pharaoh Hatshepsut. Based on the study of available sources and scientific literature, an attempt is made to outline the features of the functioning of political power in Ancient Egypt and to show the ways of its legitimization using the example of the reign of the female pharaoh Hatshepsut. Through the prism of the analysis of the political situation in Egypt at the beginning of the XVth century BC, the rules and traditions of inheritance of power, it is demonstrated how, using various levers of influence, a woman managed to gain a foothold on the throne of the pharaoh and rule a large state for two decades.

Despite the fact that a characteristic feature of state-building processes in the ancient Near East region was not only the unlimited power of the ruler, but also a specific attitude towards women, which was manifested, first of all, in the restriction of her rights – primarily political, and then social in general, the article demonstrates how Hatshepsut, exercising regency rule under the young Thutmose III, gradually implemented her plans to obtain full and unlimited power in the state. It is found out that the main mechanism for legitimizing her power was religion, namely the affirmation of the postulate of Hatshepsut's divine birth from the sun god Amun. It is demonstrated how this was implemented in practice. It is determined what role the environment played in this, in particular the priesthood and higher dignitaries. Hatshepsut was a representative of the XVIIIth dynasty, whose founder, Ahmose I, went down in history as the liberator of

Egypt from the nomadic tribes-conquerors of the Hyksos, the collector of Egyptian lands and the founder of a centralized Egyptian state. This period in history is called the New Kingdom. A characteristic feature of virtually all of Hatshepsut's predecessors – Ahmose I, Amenhotep I, Thutmose I and Thutmose II – was a policy of conquest. And the reign of this woman went down in history as a twenty-year period of peace and internal development of the state.

Keywords: *Ancient Egypt, New Kingdom, female pharaoh, Hatshepsut, legitimation of power.*

Дата першого надходження статті до видання: 29.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026